

DOI: <https://doi.org/10.31392/NZ-npu-148.2020.07>

УДК 37:929Грінченко(477)

Коляденко О. В.**РЕТРОСПЕКТИВА ДОСЛІДЖЕНЬ З ГРІНЧЕНКОЗНАВСТВА**

У сучасних умовах суспільно-політичного життя в Україні посилюється увага до вивчення національного культурно-освітнього досвіду, до поглибленого висвітлення надбань українських просвітників, які працювали на утвердження української національної ідеї творення соборної незалежної Української держави. У цьому сенсі надзвичайно значущою є просвітницько-педагогічна спадщина Бориса Дмитровича Грінченка (1863–1910).

У статті висвітлено особливості вивчення життя і творчості Бориса Грінченка як культурно-просвітницького і громадського діяча, популяризатора національної освіти і виховання, яскравого представника української національно-орієнтованої еліти кінця ХІХ – початку ХХ ст. Виділено і обґрунтовано основні періоди у дослідженні його творчості і діяльності. З'ясовано, що автори досліджували такі питання творчої спадщини Б. Грінченка: життєвий шлях; участь у суспільно-політичному житті; педагогічні ідеї; літературну спадщину; лінгвістичні особливості текстів діяча. Оцінка життя й творчості Б. Грінченка в історіографічних студіях у різні історичні часи коливалася в діапазоні від надмірного вихвалання до абсолютної неґації. Встановлено, що грінченкознавчі праці віддзеркалюють постійний переоцінювальний дискурс, на який впливали суспільно-політичні домінанти і специфіка культурного буття українців упродовж ХХ ст.

У добу незалежності України дослідження постаті Б. Грінченка набуває цінності привертання уваги сучасного українства до глибоко національної педагогічної спадщини Б. Грінченка, яка не втратила своєї актуальності у сенсі розбудови нової української школи, а також продовження утвердження національної самоідентифікації сучасної української молоді і дітей, спроможна реально прислужитися сучасній науково-педагогічній думці.

Ключові слова: *Борис Грінченко, просвітницька і педагогічна діяльність, грінченкознавство, історіографія, періодизація грінченкознавчих досліджень.*

У сучасних умовах суспільно-політичного життя в Україні посилюється увага до вивчення національного культурно-освітнього досвіду, до поглибленого висвітлення надбань українських просвітників, які працювали на утвердження української національної ідеї творення соборної незалежної Української держави. У цьому сенсі надзвичайно значущою є просвітницько-педагогічна спадщина Бориса Дмитровича Грінченка (1863–1910), який в історію України увійшов як активний освітній і громадський діяч, педагог, літератор, автор ґрунтовних праць з української етнографії, фольклорист, мовознавець, перекладач, літературний критик і публіцист.

Осмислення значущості постаті Бориса Грінченка в українській історії та його внеску у розвиток української культури, висвітлення формування світоглядних засад його просвітницько-педагогічної творчості і внеску в український рух розпочалося ще за життя видатного діяча, тобто його сучасниками. І донині грінченкознавчі студії не втратили своєї актуальності. Власне з позицій сьогодення можна стверджувати факт сформування окремої

гуманітарної інтердисциплінарної галузі – грінченкознавства, про що свідчить вивчення історіографії досліджень спадщини Б. Грінченка, їх кількість і тематичне розмаїття, внаслідок чого й утворилася самостійна гілка української гуманітарної думки. Ця історіографія нараховує низку монографій та численні дисертації, нариси, розділи у монографіях, велику кількість статей, що розкривають найрізноманітніші за тематикою аспекти життєдіяльності і багатопланової творчості Б. Грінченка. Саме спробі систематизації історіографічного масиву таких праць присвячено статтю.

Отже, **мета** статті – осмислення й усистемлення історіографії вивчення спадщини українського просвітника Б. Грінченка для обґрунтування узагальнених міркувань щодо сучасного стану історіографічного розроблення проблеми грінченкознавства.

За критерієм хронології розгортання біографічних студій, присвячених Б. Грінченку, виділяємо 5 таких періодів: 1. прижиттєві публікації; 2. публікації 1911–1920-х рр.; 3. публікації 1930–1950-х рр.; 4. публікації 1960–1980-х рр.; 5. публікації доби незалежності України.

За видами публікацій про Б. Грінченка, що водночас є і важливою джерельною базою сучасного дослідження його життя і діяльності, і джерелом інтерпретаційних суджень, виокремлюємо: а) монографії; б) розділи у монографіях, нариси; в) статті аналітико-інтерпретаційні; г) особливі джерела – спогади і свідчення; д) ювілейні статті; е) некрологи; є) вступні статті (до збірок творів, чи окремих видань), рецензії на праці Б. Грінченка.

Перший період, який умовно називаємо “прижиттєвим”, охоплює 1885–1910 рр. Про Б. Грінченка багато й по-різному, однак переважно в шанобливому тоні, писали ще за його життя. Його наукова, літературна й громадська діяльність була високо оцінена його сучасниками (М. Драгомановим, М. Комаровим, І. Франком, В. Горленком, А. Кримським та ін.), які охарактеризували її в ряді статей, критичних заміток, рецензій до його праць.

Видатний український критик Михайло Комаров у рецензії 1887 р. на першу збірку поезій Б. Грінченка “Пісні Василя Чайченка” (1884) солідаризувався з культурницькою програмою Грінченка: небайдужість до “недолі рідного краю”, “неволі економічної” і віру в те, що тільки праця на користь громади і боротьба за добро громадське можуть справдити надію на кращу народну долю” [16, с. 14]. Він представляв Б. Грінченка як письменника, що займає в українській літературі поважне місце. “Твори В. Чайченка [Б. Грінченка] завжди відзначаються здоровою думкою, розумінням потреб народного життя і щирою прихильністю народові”, – писав М. Комаров й особливо високо цинив оповідання про дітей [15, с. 348].

В літературно-політичному журналі “Русская тарш” (“Російська думка”) бібліографічному відділі в рубриці “Підручники і книги для народу” 1892 р. вміщено схвальний відгук про Б. Грінченка та цінність його книги “Серед Крижаного моря. Оповідання” (1891) для народнього читача: “Ім’я п. Чайченка [Б. Грінченка] досить відомо в українсько-російській літературі; він пише багато, розумно, зі знанням справи і місцевих життєвих умов; він, очевидно,

стоїть близько до народу і знає, як і в якій формі зручніше популяризувати в народі корисні відомості” [30, с. 85].

Геніальний український письменник Іван Франко, який захоплювався феноменальною письменницькою працездатністю Б. Грінченка, його наполегливістю, вірою у власні сили і сили свого народу писав: “...У всьому, що пише, проявляє, побіч знання мови української, також гарячу любов до України, щирий демократизм, бистре око на хиби української суспільності” [35, с. 14]. І. Франко без сумніву віддавав перше місце серед письменників кінця ХІХ ст. Б. Грінченку і писав “...по кількості, по таланту, витривалій працьовитості і різnorodності інтересів духовних” [35, с. 14].

Окремим видом матеріалів, де містилися короткі відомості біографічного характеру, а також узагальнювальні міркування про наукову й літературну діяльність митця, були некрологи. Природньо, вони припали на 1910 р.

Наприклад, громадський і політичний діяч І. Липа, побратим Б. Грінченка з “Братства тарасівців”, у некролозі акцентував увагу на всеохопленості, універсальному характері культурницько-просвітницькій діяльності Бориса Дмитровича, його невсипній турботі про українську справу, наголошував, що “...в яку тільки сферу українознавства не заглянеш, зустрінеш Грінченка” [20, с. 312].

Провідним дослідником творчості тривалий час (1910-і – 1920-і роки) залишався академік-літературознавець Сергій Єфремов, який ще за життя письменника у газеті “Рада” та інших виданнях писав рецензії на книги Б. Грінченка. Будучи його ідеологічним соратником, С. Єфремов відводив своєму сучаснику-Грінченку особливе місце в українському літературному поступі, як, власне, і самій концепції вітчизняного народолюбства. У 1910 р. саме С. Єфремов упорядкував та видав збірник “Над могилою Бориса Грінченка: Автобіографія, похорон, спомини, статті” [21], який вважаємо однією з перших спроб осмислити духовний поступ Б. Грінченка, визначити його місце в історії української культури і розвитку самосвідомості українців.

Другий період у вивченні творчості Б. Грінченка (1911–1920) розпочинається виходом першого його життєписа, створеного літературознавцем М. Плевако “Життя та праця Бориса Грінченка” (1911). Ця, одна з перших по смерті Б. Грінченка розлогих студій, базувалася на відомих її авторові, як свідку, подіях. Він також використав й спогади дружини Б. Грінченка Марії, викладені в особистому листуванні. М. Плевако став фактично першим біографом, особисто знайомим із Б. Грінченком, активну діяльність якого назвав “прикладом безкорисливої високої праці” [25, с. 1]. М. Плевако писав: “Борис Грінченко нічого не взяв з собою у труну – все, що мав він дорогого й цінного, всі свої твори, всі свої думки й ідеї величні лишив він нам; лишив він нам і приклад – як треба любити свій рідний край й працювати для свого рідного народу” [26, с. 80].

Окреме місце серед джерел другого періоду розвитку грінченкознавства займають спогади М. Загірньої, дружини Б. Грінченка [6; 12; 13], де відображено реальні факти, найяскравіші події особистого, творчого і

просвітницького життя письменника, що дають змогу глибше осмислити вплив подій, про які пише дружина, на еволюцію світогляду діяча, й зрозуміти добір них різноманітних форм просвітницько-педагогічної діяльності.

1913 р. побачив світ біографічний нарис “Борис Грінченко. Про життя його та діла” С. Єфремова, в якому висвітлена діяльність Б. Грінченка на культурницькій ниві задля піднесення українців з просвітньо-національного занепаду: “...він дуже любив свій край, дбав про його добро й працював для його усяково, а найбільше тим, що писав нашою мовою книги – такі, щоб люде з нашого народу могли їх читати і з їх на все добре навчатися. Як справді громадський чоловік, Грінченко громадське діло ставив вище за своє власне. Зробившись письменником, він у своїх книжках навчав, щоб і всі робили так само, бо вірив, що тільки тоді краще стане жити на світі кожній людині, коли всім буде добре – усій громаді, усьому народові” [10, с. 3]. А у праці “Історії українського письменства” (1919) видатний літературознавець наголосив, що найхарактернішою і найвизначнішою постаттю серед літературного покоління 1880-х років був Борис Грінченко, не тільки як особа, як громадський діяч і як письменник, а й як символ цілої епохи, що характеризувалася безмежним гнітом з одного боку і громадянським опором з другого. “Такі люди, як Грінченко, несли з собою перемогу живого духа над зверхніми обставинами, проти зверхньої сили репресій поставивши внутрішню силу активної любові до рідного краю”, – писав С. Єфремов [11, с. 387].

Чернігівський період життя Бориса Дмитровича висвітлив український поет і педагог М. Чернявський у нарисі-спогадах “Кедр Ливана: спогади про Бориса Грінченка” (1918) [37]. Автор порівняв Б. Грінченка з кедром, як символ дужого, непереможного духу, впевненості у тому, що він вистійть у тяжкій і гнітючій атмосфері тогочасного Чернігова.

Третій період у розвитку грінченкознавства умовно називаємо “радянським”, він охоплює кінець 1930–1950-і рр. ХХ ст. У цей час замість поцінування здобутків просвітника починається процес його ідеологічної критики – з одного боку, замовчування, а з іншого – навішування ярлика “мілкобуржуазного націоналіста”, а відтак і викорінення його з історії української культури, який тривав понад тридцять років.

Слід наголосити, що такому ставленню до постаті Б. Грінченка “посприяли” радикальні настрої розбудовчої епохи. Маємо на увазі 1920-і роки – період так званої “коренізації” та українізації у межах радянської парадигми. В українській культурі це був час злету національного духу, часом інтенсивного розвитку української гуманітарної думки. Про це яскраво писав український педагог Г. Ващенко у праці “Український ренесанс ХХ ст.” (1956) [3]. Літературно-критичні праці, публіцистична література віддзеркалювали важливі проблеми українського націє- й культуротворення, пріоритетні на той час напрями розвитку української культури.

У контексті грінченкознавства 1923 р. з’являється стаття ідеолога українського інтегрального націоналізму Д. Донцова “Криза нашої літератури” [7], у якій автор стверджує, що у своєму розвитку українське художнє слово

розкололося на дві частини: активну й динамічну (Т. Шевченко і Леся Українка, І. Франко) та сентиментально-пасивну (П. Куліш, М. Старицький, Б. Грінченко, О. Олесь). Автор звинуватив представників другої групи у тому, що вони фактично змирилися зі своєю підлеглістю, підневільністю, “уярмленістю” російському царату й замкнулися на почуттях суму, печалі й милосердя: “Коли хочемо перерахувати головніші емоції, які переважають в нашій письменстві, то серед них треба назвати: почуття суму, жалю і милосердя. Людина з волевою психікою коли бачить свій ідеал розбитим, реагує на це передовсім протестом – акцією. Ті ж, що бачать в життю тільки елемент півмертвої “краси” – тішаються нею, поки вона стоїть перед ними, і сумують за нею, коли щезає їм з очей. Там – горіння, тут – чадіння. Там – затиснуті кулаки, заповіт відплати над свіжою могилою приятеля, тут – безутішний розманіжуючий плач над нею. Тим плачем і плаче наша література. Скиглінням перейнята, вона ціла. Соціальна несправедливість, расова нерівність, особисте нещастя, національна катастрофа – на всі явища реагує українське письменство переважно жалем” [7, с. 54-55].

Кардинальну переоцінку творчої спадщини Б. Грінченка розпочали й українські письменник-модерністи, серед яких М. Хвильовий та його однодумці з ВАПЛІТЕ. Під час літературної дискусії 1925–1928 рр., у руслі політики “українізації”, проголошеної VII з’їздом КП(б)У у квітні 1923 р., фактично обговорювалася подальша доля української культури і майбутнє української нації. М. Хвильового зокрема турбувала загроза примітивізації української культури завдяки проникненню сільської “просвітянщини”, уособленням чого було названо діяльність “Просвіти”, ініціатором створення якої у 1906 р. був Б. Грінченко. М. Хвильовий вважав, що піднесення української літератури й культури загалом до самостійного рівня й виявлення всієї повноти творчих потенцій, можливе завдяки подоланню “етнографічного провінціалізму”, і знову ж одним із його репрезентантів він вважав Б. Грінченка та його послідовників [36, с. 18].

Парадокси оцінки Б. Грінченка в історії грінченкознавства радянської пори полягають у тому, що нове пролетарське мистецтво, як і культура загалом, мислилися як мистецтво праці, оспівування величчя її досягнень. А сам Б. Грінченко і його творча спадщина виявилися неприйнятними для нової пролетарської української культури.

Поступово ім’я Б. Грінченка почали рідко згадувати, а творчість залишалася незапитуваною, випадала з історіографічного потоку. Крім того радянська історіографія уникала тем, пов’язаних з питаннями національного відродження України, якому активно посприяв Б. Грінченко як учасник національного руху української інтелігенції другої половини XIX – першої чверті XX ст. Його доробок почали трактувати як націоналістичний та шкідливий для нового ладу. Однією з перших таких робіт була стаття літературознавця В. Коряка “Літературна дискусія” (1928), у якій Б. Грінченка названо ідеологом “войовничого націоналізму”, “аполітичним культурником, з народницьким душком” [17, с. 7]. Б. Грінченка охарактеризовано як

особистість з такими просвітянськими чеснотами, як “демократизм, гуманізм, народолобство, міщанська обмеженість і аполітичність, культуртрегерство” [17, с. 7]. А в іншій книжці В. Коряка “Українська література: конспект” (1928), що була написана “з позиції вульгарного соціологізму” (автор цієї думки – О. Білецький) [1, с. 446] і призначалася для студентів вищих навчальних закладів як довідник з деяких питань літератури, на імені Бориса Дмитровича поставлене тавро “речник зоологічного націоналізму” [18, с. 99].

Незважаючи на зазначені напрями розвитку ставлення до Б. Грінченка і його спадщини 1929 р. виходить праця директора Київської Першої зразкової трудової семирічної школи імені Т. Шевченка Володимира Федоровича Дурдуківського “Педагогічна діяльність Б. Грінченка” [8]. Чималий за обсягом (77 сторінок) нарис був присвячений виключно педагогічному аспекту спадщини діяча. На нашу думку, це одна з тарший ного ня публікацій з педагогічного грінченкознавства не лише 1920-х років, а й донині. Вона також стала своєрідним підсумком розвитку історіографії праць про Б. Грінченка на кінець 1920-х років. Окрім творів Бориса Дмитровича В. Дурдуківський використав деякі матеріали з особистого архіву педагога, рукописи споминів його дружини “Школи, де вчителював Борис Грінченко” (1922), усі значущі публікації, які побачили світ протягом 1910 – 1920 років. Твір В. Дурдуківського став ґрунтовним дослідженням з позитивним оцінюванням педагогічної спадщини Б. Грінченка, публікацією, у якій науково, системно розкрито життя Б. Грінченка у контексті його відданої народові педагогічної діяльності.

У цей період розвитку грінченкознавства ми також виявляємо й амбівалентність в оцінці Б. Грінченка, характерну для підходу С. Рудниченка, який у праці “Борис Грінченко. Популярно-критичний нарис” (1931) назвав його організатором і натхненником руху культурницького народництва чи “культурного, народницького гуманізму” [31, с. 10]. Загальний висновок С. Рудниченка вражає своєю ідеологічною заангажованістю, але цілком пояснює подальше вкорінення негативного ставлення за часів радянської влади й до творчості письменника, і до його просвітницької діяльності: “...Ідеологічно-художній комплекс Грінченкової творчості для нас шкідливий, бо він підсилює й зміцнює ворожу нам ідеологію, ідеалістичне народолобство, буржуазний демократизм та “аполітичність” – замість класової боротьби, войовничий націоналізм – замість пролетарського інтернаціоналізму, затушковуючи непримиренні класові противенства – ось конкретний зміст ідеологічно-художнього комплексу Грінченкової творчості. Вся шкідливість просвітництва, у тому, що воно дбає про інтереси “всієї нації”, “нації без клас” [31, с. 66-67]. Зокрема, автор вважає, що Борис Дмитрович “обстоював інтереси українського глитая й міського тупоголового міщанина” [31, с. 67].

Після цієї праці С. Рудниченка настають фактично десятиліття повного забуття Б. Грінченка. Лише поодинокі спроби написання об’єктивної характеристики деяких аспектів багатогранної діяльності Б. Грінченка чи спогадів про нього знаходимо у Є. Кирилюка “Борис Грінченко” (1943) [14], І. Єрофеева “Із спогадів про Б. Грінченка” (1945) [9], І. Сенченка “Нові

документи про І. Карпенко-Карого та Б. Грінченка” (1945) [32].

Окремо зазначимо також публікації 1940 – 1950-х років на сторінках історіографічних оглядів та енциклопедій, які друкувалися за межами України – В. Радзиковича “Проти хвиль. Борис Грінченко” (1947) [29], З. Кузелі та П. Одарченка “Історія української етнографії” (1949) [19], І. Огієнка “Грінченківка, Київський правопис 1908 року” (1950) [23], Є. Онацького “Грінченко Борис” (1958) [24]. У цих дописах науковці наводили чимало нових фактів, які засвідчували, що Б. Грінченко уславився серед сучасників як “людина невтомної праці – вчитель, публіцист, етнограф, фольклорист, видавець, популяризатор” [9, с. 95].

Четвертий період (1960–1980-ті рр.) пов’язуємо з часом ідеологічної відлиги в СРСР. В цей час відбувається чергова переоцінка творчої спадщини й постаті Б. Грінченка. Українське шістдесятництво реалізує себе у формі відродження національно орієнтованого культурництва й просвітництва. Діяльність шістдесятників в Україні була ідейно суголосною діяльності Б. Грінченка, й тому зовсім не випадковою виникає і зростає зацікавленість його творчою спадщиною. Лише з 1960-х років починається повернення імені педагога, письменника і громадського діяча до українського культурного процесу. Було перевидано “Словарь української мови” (1958) [33] та видано два томи художніх творів (1963) [5]. 1963 р. відбулося відзначення 100-річчя від дня народження Б. Грінченка.

У цей час друкується низка розвідок, приурочених до ювілейної дати: Г. Гриценка (1960), М. Пилинського (1962), І. Пільгука (1963), В. Яременка (1963), О. Білецького (1963), В. Чорновіла (1963–1967), В. Шаяна (1963), А. Погрібного (1967), Л. Сахна (1968–1969). З’являються перші дисертаційні роботи “Борис Грінченко. Проза” В. Яременка (1969) та “Ідейно-естетичні позиції Бориса Грінченка в літературо-критичній боротьбі кінця ХІХ – початку ХХ ст.” А. Погрібного (1970).

Проте ці публікації мали локально-вибірковий характер, бо спрямовувалися на розкриття лише літературно-публіцистичних складників спадщини Б. Грінченка.

Також на четвертий період розвитку грінченкознавства припадає видання в суспільно-політичному й літературному віснику “Визвольний шлях” у Лондоні статті професора В. Шаяна “Життя і творчість Бориса Грінченка” (1963) з нагоди 100-ліття від дня народження діяча. Автор стверджує, що Б. Грінченко був українським націоналістом у його позитивному сенсі, тобто як людини, що палко бажала волі власному народу і все для цього робила [38, с. 1287].

Політична ситуація наступних років (1970 – 1980-і роки) не сприяла поверненню Б. Грінченка до науково-культурного ужитку українського суспільства. У навчальному посібнику з історії української педагогіки (1973) [4], хоча й наведено позитивну оцінку його педагогічної спадщини, його внеску у справу боротьби за освіту українського народу, за навчання рідною мовою. Однак ці ідеї не визнавалися надзвичайно значущими у країні, де відбувалася постійна русифікація освіти.

Нові можливості щодо повернення до вивчення творчої й педагогічно-просвітницької спадщини Б. Грінченка настали в Україні з часом горбачовської “перебудови” (з середини 1980-х та.), що спричинило нові наукові дискусії й спонукало до ґрунтовного й різнобічного вивчення періоду другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як часу піднесення української суспільно-громадської думки, а тому почався й поглиблений аналіз доробку Б. Грінченка. Таким чином, склалися необхідні умови для нових за методологічним та ідейним змістом наукових досліджень. Так у грудні 1988 р. відзначали 125-річчя від дня народження Б. Грінченка, з нагоди чого провели Республіканську науково-практичну конференцію (Ворошиловград, 1988) [2]. У цей час періодична преса рясніла численними публікаціями, що висвітлювали нові факти з життя та багатогранної діяльності Б. Грінченка, по-новому інтерпретували його здобутки, завдяки цьому формувалося нове бачення його постаті в історії України.

Свідченням нових підходів стали наукові розвідки А. Погрібного “Борис Грінченко. Нарис життя і творчості” (1988), “Борис Грінченко в літературному русі кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Питання ідейно-естетичної еволюції” (1990) [27; 28]. Ці монографії стали новою знаменною віхою на шляху розвитку “грінченкознавства” як самостійного напрямку наукових досліджень. Висвітлюючи ідейну і творчу еволюцію поглядів Б. Грінченка, А. Погрібний запропонував новий підхід до аналізу його культурницької діяльності, ставлячи за мету подолання “злісних міфів” про Б. Грінченка, передусім штампів про “каганцювання”, національну обмеженість.

Відтоді і донині інтерес дослідників до постаті Б. Грінченка стає стабільним, а історіографія грінченкознавства поповнюється низкою нових монографій, дисертаційних праць, статей, зміст яких звернено до контекстної діяльності українських етнографів, істориків, громадських та культурних діячів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. відбувається розширення джерельної бази грінченкознавства, йде процес цілеспрямованих досліджень історії та культури українського народу, суспільно-політичної діяльності та наукової спадщини її творців.

Здобуття Україною державної незалежності (1991 р.) відкрило 5-й період у грінченкознавстві. Починають формуватися центри дослідження його життя та творчої спадщини. Так, Луганський національний університет імені Т. Г. Шевченка вже з початку 1990-х років став одним із провідних осередків грінченкознавства. Окремо слід згадати Київський університет імені Бориса Грінченка, який став сучасним центром грінченкознавства, де творчу спадщину діяча починають глибоко досліджувати насамперед у педагогічному аспекті. В Університеті відбуваються щорічні Грінченківські читання “Борис Грінченко – відомий і невідомий”. Викладачами та науковцями цього закладу опубліковано на сторінках періодичних видань (“Українська мова і література в сучасній школі”, “Рідна школа”, “Початкова школа”, “Слово Просвіти”) низку досліджень про діяльність Бориса Грінченка, захищено кандидатські дисертації з проблем грінченкознавства: І. Погребняк “Громадське і приватне в епістолярії Бориса Грінченка” (2013), С. Євтушенко “Творчість Бориса

Грінченка в контексті європейської літератури XIX – XX ст.” (2013).

Завдяки зусиллям науково-викладацького складу Університету було перевидано або вперше видано (архівні матеріали) значну частину творчої спадщини Бориса Грінченка.

Загалом, 5-й період у грінченкознавстві потребує окремого дослідження (тому на них не зупиняємося) внаслідок нагромадження у 1990–2010-х роках найбільшої кількісно і найширшої тематично групи джерел, присвячених висвітленню багатоаспектних надбань Б. Грінченка у різних галузях гуманітаристики – етнографія, літературознавство, мовознавство, бібліотечна та видавнича справа тощо. Саме на цю тематику припадає лівова частка дисертацій і публікацій різного масштабу.

Водночас наголосимо, що власне педагогічне грінченкознавство на сьогодні представлене лише двома дисертаціями – О. Неживого “Педагогічна спадщина Бориса Грінченка” (1994 р.) [22] і К. Тимошенко “Просвітницько-педагогічна діяльність Б. Д. Грінченка на Слобожанщині” (2008 р.) [34]. Аналіз текстів цих робіт доводить, що по-перше, у них висвітлено діяльність просвітителя, і лише оглядово, не усистемлено подано деякі його педагогічні погляди, тобто відсутнє цілісне і системне аналітичне відображення його освітніх ідей. По-друге, згадані дослідники не мали можливості з об’єктивних обставин використати джерела й архівні матеріали, зібрані у 2010–2015 рр.

Таким чином, можна узагальнити, по-перше, що оцінка життя й творчості Б. Грінченка у в українських грінченкознавчих студіях зазнавали істотних коливань у діапазоні від вихвалання до негативної критики, що засвідчує упродовж понад 100 років переоцінювальний дискурс, зумовлений специфікою суспільно-політичного й культурного життя українського соціуму у межах XIX – XX ст.

По-друге, можна виокремити кілька історіографічних образів Бориса Грінченка, які формувалися на основі відмінностей в ідейно-методологічних підходах інтерпретаторів, а також залежали від того у якій сфері гуманітарного знання розроблялися образи Бориса Дмитровича: 1) до певної міри іконізований (перші роки по його смерті, створений друзями та соратниками); 2) образ “войовничого націоналіста” (1920–1930-і роки), що склався під впливом радянського ідеологізованого в контексті марксистсько-ленінської методології дискурсу; 3) об’єктивний-критичний образ відданого борця за українську ідею, який склався у грінченкознавстві поступово, починаючи з часів горбачовської “перебудови” і продовжується нині.

Переконані, що життя і творчі надбання Б. Грінченка потребують подальших ґрунтовних досліджень та широкої популяризації, адже рух уперед неможливий без використання надбань національної спадщини минулого, зокрема й педагогічної, та запровадження інноваційних підходів до її тлумачення, презентації та практичного використання в освітньому процесі сучасної середньої і вищої школи.

Використана література:

1. Білецький О. Література післявоєнного періоду (1946 – 1956). *Літературознавство і критика. Історія української літератури* : у 2-х томах / Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка ; ред. кол. 1-го тому: О. І. Білецький (голова) та ін. Київ : Вид-во Акад. наук УРСР, 1955. Т. 2 Радянська література. С. 440-453.
2. Борис Грінченко. *Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча*. Ворошиловград, 1988. 1-3 грудня. 176 с.
3. Ващенко Г. Український ренесанс ХХ Століття. Торонто : “На варті”, 1953. 80 с.
4. Гриценко М. Історія педагогіки: посібник для студентів педагогічних інститутів. Київ : Вища школа, 1973. 448 с.
5. Грінченко Борис. Твори в двох томах Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. 604+592 с.
6. Грінченко М. В Оспедалетті (останні дні Б. Грінченка). *Над могилою Бориса Грінченка : автобіографія, похорон, спомини, статті* / упоряд. Сергій Єфремов. Київ : Друкарня 1-ї Київ. Друкар. Справи, 1910. С. 95-104.
7. Донцов Д. Криза нашої літератури. *Дві літератури нашої доби: репринтне відтворення видання 1958 р.* Львів : Просвіта, 1991. С. 47-68.
8. Дурдуківський В. Педагогічна діяльність Б. Грінченка. Всеукраїнська академія наук. Історико-філологічний відділ. № 97: Праці науково-педагогічної комісії. Київ, 1929. Т. I. С. 1-77.
9. Єрофеев І. Із спогадів про Б. Грінченка. *Україна*. 1945. № 7. С. 95-101.
10. Єфремов С. Борис Грінченко. Про життя його та діла. Петербург : Друкарня Бр. В. та Т. Линників. 1913. 111 с.
11. Єфремов С. Історія українського письменства. Т. 1. Вид. 4-е, з одмінами й додатками. Київ ; Ляйпціг : друкарня Шарфе у Вецлярі, 1924. 458 с.
12. Загірня М. Спогади / Марія Загірня ; передм., упорядкув., прим. Л. Л. Неживої. Луганськ : Видавництво “Шлях”, 1999. 160 с.
13. Загірня М. Школи де вчителював Борис Грінченко. ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського), ф. I, од. зб. 32541.
14. Кирилюк Є. Борис Грінченко. *Література і мистецтво*. 1943. № 17.
15. Комаров М. Оповідки і критичні замітки. *Зоря*, 1890, № 22, С. 348.
16. Комаров М. Рец. на збірку поезій Б. Грінченка “Пісні Василя Чайченка”. *Зоря*, 1887, № 1, С. 14.
17. Коряк В. Нарис історії української літератури: література передбуржуазна. Харків : ДВУ, 1925. 375 с.
18. Коряк В. Українська література: конспект. Харків : Держ. вид-во України, 1928. 223 с.
19. Кузеля З., Одарченко П. Історія української етнографії. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І)*. Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. Т. 1. С. 184-194.
20. Липа І. Ессе Ното: Пам'яті Б. Грінченка. *Українська хата*. 1910. № 5. С. 312-318.
21. Над могилою Бориса Грінченка: автобіографія, похорон, спомини, статті / упоряд. Сергій Єфремов. Київ: Друкарня 1-ї Київ. Друкар. Справи, 1910. 184 с.
22. Неживий О. Педагогічна спадщина Бориса Грінченка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 1994. 18 с.
23. Огієнко І. Грінченківка, Київський правопис 1908 року. *Історія української літературної мови* / упоряд., автор. передм. і комент. М. С. Тимошик. 2-ге вид., виправ. Київ : Наша культура і наука, 2004. С. 356-357.
24. Онацький Є. Грінченко Борис. *Українська мала енциклопедія : в 12 т.* Буенос-Айрес : Друкарня “Чампіон”, 1958. Т. 2: літери В-Г. С. 281-282.
25. Плевако М. Жизнь и деятельность Б. Д. Гринченко (вступ до праці) // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Ф. XXVII. Од. зб. 857. Арк. 1.
26. Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка. Харків : Друкарня С. А. Шмерковича, 1911. 81 с.
27. Погрібний А. Борис Грінченко в літературному русі кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Питання ідейно-естетичної еволюції. Київ : Либідь, 1990. 232 с.
28. Погрібний А. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості. Київ : Дніпро, 1988. 268 с.

29. Радзикович В. Проти хвиль. Борис Грінченко. *Історія української літератури т. 2: Нова доба*. Мюнхен : Українське видавниче т-во "Вернигора", 1947. С. 104-105.
30. Рец. Середь Крыжаного моря. Оповідання В. Чайченка [Б. Грінченка]. Одеса, 1891 г. Цена 15 коп. Библиографический отдел: тарший и книги для народа. *Русская мысль*. Москва, 1892. Лютий. С. 85.
31. Рудниченко С. Борис Грінченко: популярно-критичний нарис. Харків : Література і мистецтво, 1931. 69 с.
32. Сенченко І. Нові документи про І. Карпенко-Карого та Б. Грінченка. *Україна*. 1945. № 6. С. 35.
33. Словарь української мови. Зібрала редакція журналу "Кіевская Старина". Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. Репринтне видання 1958 р. – 1959 р. з оригіналу 1907 р.–1909 р. у 4-х томах / з передмовою М. Т. Рильського, М. П. Бажана, О. І. Білецького, І. К. Білодіда, Л. А. Булаховського, В. С. Льїна. Київ : Видавництво Академії Наук Української РСР, 1958-1959. Томи I-IV. 2184 с.
34. Тимошенко К. Просвітницько-педагогічна діяльність Б. Д. Грінченка на Слобожанщині : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2008. 19 с.
35. Франко І. Наше літературне життя в 1892 році. *Зібр. творів : в 50-ти томах. Т. 29: Літературно-критичні праці (1893 – 1895)*. Київ, 1981. С. 14.
36. Хвильовий М. Камо грядеши: памфлети. Харків : Літ.-книгарня "Книгоспілки", 1925. 62 с.
37. Чернявський М. Кедр Ливана : спогади про Бориса Грінченка. Херсон : Коопер. т-ва "Українська книгарня", 1918. 42 с.
38. Шаян В. Життя і творчість Бориса Грінченка: (з нагоди ст. з дня його народження). Визвольний шлях. Лондон : Українська видавнича спілка, 1963. Річник 10, кн. 11-12. С. 1287-1303.

References:

- [1] Biletskyi O. Literatura pisliavoiennoho periodu (1946–1956). *Literaturoznavstvo i krytyka. Istoriiia ukrainskoi literatury: u 2-kh tomakh / Akademiia nauk Ukrainkoi RSR, Instytut literatury im. T. H. Shevchenka ; red. kol. 1-ho tomu : O. I. Biletskyi (holova) ta in. Kyiv : vyd-vo Akad. nauk URSR, 1955. T. 2. Radianska literatura. S. 440-453.*
- [2] Borys Grinchenko. *Tezy dopovidei respublikanskoi naukovy-praktychnoi konferentsii, prysviachenoii 125-richchiiu vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pysmennyka, vchenoho, hromadskoho diiacha*. Voroshylohrad, 1988. 1-3 hrudnia. 176 s.
- [3] Vashchenko H. *Ukrainskyi renesans XX Stolittia*. Toronto : "Na varti", 1953. 80 s.
- [4] Grytsenko M. *Istoriiia pedahohiky: posibnyk dlia studentiv pedahohichnykh instytutiv*. Kyiv : Vyscha shkola, 1973. 448 s.
- [5] Grinchenko Borys. *Tvory v dvokh tomakh* Kyiv : Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainkoi RSR, 1963. 604+592 s.
- [6] Grinchenko M. V Ospedaletti (ostanni dni B. Grinchenka). *Nad mohyloiu Borysa Grinchenka : avtobiohrafiiia, pokhoron, spomyuny, statti / uporiad. Serhii Yefremov*. Kyiv : Drukarnia 1-yi Kyiv. Drukar. Spravy, 1910. S. 95-104.
- [7] Dontsov D. *Kryza nashoi literatury. Dvi literatury nashoi doby: reprintsne vidtvorennia vydannia 1958 r.* Lviv : Prosvita, 1991. S. 47-68.
- [8] Durdukivskiy V. *Pedahohichna diialnist B. Grinchenka. Vseukrainska akademiia nauk. Istoryko-filolohichniy viddil. № 97: Pratsi naukovy-pedahohichnoi komisii*. Kyiv, 1929. T. I. S. 1-77.
- [9] Ierofieiev I. *Iz spohadiv pro B. Grinchenka. Ukraina*. 1945. № 7. S. 95-101.
- [10] Iefremov S. *Borys Grinchenko. Pro zhyttia yoho ta dila*. Peterburh : Drukarnia Br. V. ta T. Lynnykiv, 1913. 111 s.
- [11] Iefremov S. *Istoriiia ukrainskoho pysmenstva. T. 1. Vyd. 4-e, z odminamy y dodatkamy*. Kyiv ; Liaiptsih : drukarnia Sharfe u Vetsliari, 1924. 458 s.
- [12] Zahirnia M. *Spohady / Mariia Zahirnia ; peredm., uporiadkuv., prym. L. L. Nezhyvoi*. Luhansk : Vydavnytstvo "Shliakh", 1999. 160 s.
- [13] Zahirnia M. *Shkoly de vchyteliuvav Borys Grinchenko. IR NBUV (Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho), f. I, od. zb. 32541.*
- [14] Kyryliuk Ye. *Borys Grinchenko. Literatura i mystetstvo*. 1943. № 17.
- [15] Komarov M. *Opovistky i krytychni zamitky. Zoria*, 1890, № 22, S. 348.

- [16] Komarov M. Rets. na zbirku poezii B. Grinchenka "Pisni Vasyliia Chaichenka". *Zoria*, 1887, № 1, S. 14.
- [17] Koriak V. *Narys istorii ukrainskoi literatury: literatura peredburzhuazna*. Kharkiv : DVU, 1925. 375 s.
- [18] Koriak V. *Ukrainska literatura. Konspekt*. Kharkiv : DVU, 1929. 296 s.
- [19] Kuzelia Z., Odarchenko P. *Istoriia ukrainskoi etnohrafii. Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna (EU-I)*. Miunkhen, Niu-York, 1949. T. 1. S. 184-194.
- [20] Lypa I. *Ecce Homo: Pamiaty B. Grinchenka. Ukrainska khata*. 1910. № 5. S. 312-318.
- [21] *Nad mohyloi Borysa Grinchenka : avtobiohrafia, pokhoron, spomyny, statti / uporiad*. Serhii Yefremov. Kyiv : Drukarnia 1-yi Kyiv. Drukar. Spravy, 1910. 184 s.
- [22] *Nezhvyvyi O. Pedahohichna spadshchyna Borysa Grinchenka : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01*. Kharkiv, 1994. 18 s.
- [23] Ohiienko I. *Grinchenkivka, Kyivskiy pravopys 1908 roku. Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy / uporiad., avt. peredm. i koment. M. S. Tymoshyk. 2-he vyd., vypr. Kyiv : Nasha kultura i nauka, 2004. S. 356-357.*
- [24] Onatskiy Ye. *Grinchenko Borys. Ukrainska mala entsyklopediia: V 12 t. Buenos-Aires : Drukarnia "Champion", 1958. T. 2: litery V-G. S. 281-282.*
- [25] Plevako M. *Zhizn' i dejatel'nost' B. D. Grinchenko (vstup do rap), 1910 // Institut rukopisu Nacional'noi biblioteki Ukraïni ra. V. Vernads'kogo. F. XXVII. Od. zb. 857. Ark. 1.*
- [26] Plevako M. *Zhyttia ta pratsia Borysa Grinchenka*. Kharkiv : Drukarnia S. A. Shmerkovycha, 1911. 81 s.
- [27] Pohribnyi A. *Borys Grinchenko v literaturnomu rusi kintsia KhIKh – pochatku KhKh st.: Pytannia ideino-estetychnoi evoliutsii*. Kyiv : Lybid, 1990. 232 s.
- [28] Pohribnyi A. *Borys Grinchenko. Narys zhyttia i tvorchosti*. Kyiv : Dnipro, 1988. 268 s.
- [29] Radzykevych V. *Proty khvyl. Borys Grinchenko. Istoriia ukrainskoi literatury t. 2: Nova doba*. Miunkhen : Ukrainske vydavnyche t-vo "Vernyhora", 1947. S. 104-105.
- [30] *Rec. Sered» Kryzhanogo morja. Opovidannja V. Chajchenka [B. Grinchenka]. Odessa, 1891 g. Cena 15 kop. Bibliograficheskij otdel: uchebniki i knigi dlja naroda. Russkaja mysl'. Moskva, 1892. Ljutij. S. 85.*
- [31] Rudnychenko S. *Borys Grinchenko: populiarno-krytychnyi narys*. Kharkiv : Literatura i mystetstvo, 1931. 69 s.
- [32] Senchenko I. *Novi dokumenty pro I. Karpenko-Karoho ta B. Grinchenka. Ukraina. 1945. № 7-8. S. 35.*
- [33] *Slovar ukrainskoi movy. Zibrala redaktsiia zhurnalu "Kievskaja Staryna". Uporiadkuvav z dodatkom vlasnoho materialu Borys Grinchenko. Reprintne vydannia 1958 r.–1959 r. z oryhinalu 1907 r.–1909 r. u 4-kh tomakh. / Z peredmovoju M. T. Rylskoho, M. P. Bazhana, O. I. Biletskoho, I. K. Bilodida, L. A. Bulakhovskoho, V. S. Ilina. Kyiv : Vydavnytstvo Akademii Nauk Ukrainskoi RSR, 1958-1959. Tomy I-IV. 2184 s.*
- [34] Tymoshenko K. *Prosvitnytsko-pedahohichna diialnist B.D. Grinchenka na Slobozhanshchyni. Avtoref. dys. kand. ped. nauk : 13.00.01*. Kharkiv, 2008. 19 s.
- [35] Franko I. *Nashe literaturne zhyttia v 1892 rotsi. Zibr. tvoriv: v 50-ty tomakh. T. 29: Literaturno-krytychni pratsi (1893–1895)*. Kyiv, 1981. S. 14.
- [36] Khvylovyi M. *Kamo hriadeshy: pamflety*. Kharkiv : Lit.-knyharnia "Knyhospilky", 1925. 62 s.
- [37] Cherniavskiy M. *Kedr Lyvana : spohady pro Borysa Grinchenka*. Kherson : Kooper. t-va "Ukrainska knyharnia", 1918. 42 s.
- [38] Shaian V. *Zhyttia i tvorchist Borysa Grinchenka: (z nahody st. z dnia yoho narodzhennia). Vyzvolnyi shliakh*. London : Ukrainska vydavnycha spilka, 1963. Richnyk 10, kn. 11-12. S. 1287-1303.

КОЛЯДЕНКО О. В. Ретроспектива исследований с гринченковедения.

В современных условиях общественно-политической жизни в Украине усиливается внимание к изучению национального культурно-образовательного опыта, к углубленному освещению достижений украинских просветителей, работавших на утверждение украинской национальной идеи создания соборного независимого Украинского государства. В этом смысле чрезвычайно значимо просветительно-педагогическое наследие Бориса Дмитриевича Гринченко (1863–1910).

В статье освещены особенности изучения жизни и творчества Бориса Гринченка как культурно-просветительского и общественного деятеля, популяризатора национального образования и воспитания, яркого представителя украинской национально-ориентированной элиты конца XIX – начала XX в. Выделены и обоснованы основные периоды в исследовании его

творчества и деятельности. Выяснено, что авторы исследовали такие вопросы творческого наследия Б. Гринченка: жизненный путь; участие в общественно-политической жизни; педагогические идеи; литературное наследие; лингвистические особенности текстов деятеля. Оценка жизни и творчества Б. Гринченка в историографических исследованиях в разные исторические времена колебалась в диапазоне от чрезмерного восхваления к абсолютной негации. Установлено, что гринченковедческие работы отражают постоянный переоценочный дискурс, на который влияли общественно-политические доминанты и специфика культурного бытия украинцев на протяжении XX в.

В эпоху независимости Украины исследование личности Б. Гринченка приобретает ценность привлечения внимания современного украинства к глубоко национальному педагогическому наследию Б. Гринченка, которое не потеряло своей актуальности в смысле развития новой украинской школы, а также продолжения утверждения национальной самоидентификации современной украинской молодежи и детей, способно реально служить современной научно-педагогической мысли.

Ключевые слова: Борис Гринченко, просветительская и педагогическая деятельность, Гринченковедение, историография, периодизация гринченковедческих исследований.

KOLYADENKO O. Grinchenko's research retrospective.

In modern conditions of socio-political life in Ukraine, increasing attention is paid to the study of national cultural and educational experience, to in-depth coverage of the achievements of Ukrainian educators who worked to establish the Ukrainian national idea of creating a united independent Ukrainian state. In this sense, the educational heritage of Borys Dmytrovych Hrinchenko (1863–1910) is extremely significant.

The article highlights the features of studying the life and work of Borys Grinchenko as a cultural, educational and public figure, popularizer of national education and upbringing, a bright representative of the Ukrainian national-oriented elite at the end of the XIX century – the beginning of the XX century. The main periods in the study of his work and activity are highlighted and substantiated. It turns out that the authors investigated the following issues of B. Grinchenko's creative heritage: way of life; participation in socio-political life; pedagogical ideas; literary heritage; linguistic features of the texts of the figure. The assessment of B. Grinchenko's life and work in historiographical studies in different historical times ranged from excessive praise to absolute negation. It is established that Grinchenko's works reflect a constant overestimation discourse, which was influenced by socio-political dominants and the specifics of the cultural life of Ukrainians during the twentieth century.

In the days of Ukraine's independence, the study of the figure of B. Grinchenko acquires the value of drawing the attention of modern Ukrainians to the deeply national pedagogical heritage of B. Grinchenko, which has not lost its relevance in terms of building a new Ukrainian school. to use modern scientific and pedagogical thought.

Keywords: Borys Grinchenko, educational and pedagogical activity, Grinchenko's studies, historiography, periodization of Grinchenko's studies.